

Margaret Atwood

HET VERHAAL VAN
DE DIENSTMAAGD

Vertaald door Gerrit de Blaauw

2019 Prometheus Amsterdam

Voor Mary Webster en Perry Miller

Eerste druk 1987

Tweeëntwintigste druk 2019

Oorspronkelijke titel *The Handmaid's Tale*

© 1985, 2017 O.W. Toad Limited

© 1987 Nederlandse vertaling Gerrit de Blaauw

© 2018 Nederlandse vertaling voorwoord Nicolette Hoekmeijer

Omslagontwerp DPS Design & Prepress Studio

Foto omslag Jim Watson/ANP

Foto auteur Jean Malek

Zetwerk Mat-Zet bv, Soest

www.uitgeverijprometheus.nl

ISBN 978 90 446 4109 7

Woord vooraf

In het voorjaar van 1984 ben ik begonnen aan een roman waarvan de titel aanvankelijk heel anders luidde dan *Het verhaal van de Dienstvaagd*. Ik schreef met de hand, meestal op van die gele notatieblokken, waarna ik mijn vrijwel onleesbare aantekeningen uitwerkte op een grote, gehuurde schrijfmachine met toetsen in een Duitse indeling.

Die toetsen hadden een Duitse indeling omdat ik in West-Berlijn woonde, waar destijds nog de Berlijnse Muur omheen liep: de macht van het Sovjetrijk was nog altijd stevig verankerd, en het zou nog vijf jaar duren eer de staat uiteen zou vallen. Elke zondag opnieuw hielp de Oost-Duitse luchtmacht ons er met supersonische knallen aan herinneren hoe dichtbij het Oostblok was. Tijdens mijn bezoek aan verschillende landen achter het IJzeren Gordijn – Tsjecho-Slowakije, Oost-Duitsland – ervoer ik aan den lijve de argwaan, het gevoel voortdurend in de gaten te worden gehouden, maakte ik mee dat gesprekken stilvielen of dat er abrupt op een ander onderwerp werd overgestapt, merkte ik hoe indirect mensen bepaalde dingen vertelden. Dit alles had zijn weerslag op wat ik in die periode schreef. Net als de vele gebouwen die een andere functie hadden gekregen. *Dit gebouw behoorde toe aan... maar die zijn verdwenen*. Dat soort verhalen was aan de orde van de dag.

Voor iemand die is geboren in 1939 en wiens bewustzijn zich heeft gevormd tijdens de Tweede Wereldoorlog, is het niets nieuws dat de gevestigde orde van de ene op de andere dag kan verdwijnen. Veranderingen kunnen zich in een oogwenk voltrekken. *Zulke dingen kunnen hier niet gebeuren* was een gedachte die niet langer opging: onder bepaalde omstandigheden kon echt alles gebeuren, overal.

In 1984 was ik al een jaar of twee bezig mijn roman op de lange baan

te schuiven. Dit boek kwam me voor als een riskante onderneming. Al sinds mijn middelbareschooltijd, in de jaren vijftig, had ik sciencefiction, speculatieve fictie, utopische en dystopische romans verslonden, maar zelf had ik me nog nooit aan iets dergelijks gewaagd. Zou ik het aankunnen? Het genre kent vele valkuilen, waaronder een neiging tot moraliseren, een hang naar allegorieën en een gebrek aan geloofwaardigheid. Als ik al een denkbeeldige tuin zou scheppen, dan moesten de padden in die tuin wel echt zijn. Een van de regels die ik mezelf oplegde was dat ik geen gebeurtenissen in het boek zou opnemen die zich niet al hadden voorgedaan in de ‘nachtmerrie’ van de geschiedenis, om de woorden van James Joyce te gebruiken, noch enige vorm van technologie die niet reeds voorhanden was. Geen denkbeeldige gadgets, geen denkbeeldige wetten, geen denkbeeldige gruweldaden. God schuilt in de details, wordt wel gezegd. Hetzelfde geldt voor de duivel.

Destijds, in 1984, leek het voornaamste uitgangspunt tamelijk vergezocht – zelfs naar mijn idee. Zou ik de lezers ervan weten te overtuigen dat er in de Verenigde Staten van Amerika een coup had plaatsgevonden waardoor de liberale democratie van weleer had plaatsgemaakt voor een rechtlijnige theocratische dictatuur? In het boek behoren grondwet en congres tot het verleden; de republiek Gilead stoelt op de puriteinse beginselen uit de zeventiende eeuw die altijd al ten grondslag hebben gelegen aan het Amerika van heden ten dage, dat wij meenden te kennen.

De roman speelt zich voornamelijk af in Cambridge, in Massachusetts, waar Harvard University is gevestigd – tegenwoordig een toonaangevend, liberaal academisch bolwerk, maar ooit een puriteins theologisch seminarie. De geheime dienst van Gilead heeft zijn hoofdkwartier in de Widener Library, de universiteitsbibliotheek, waar ik zelf vele uren heb doorgebracht met het onderzoek naar mijn voorouders in New England, en naar de heksenprocessen in Salem. Zouden er mensen aanstoot nemen aan het feit dat ik de Harvard Wall gebruik als de muur waaraan de terechtgestelden hangen? (Het antwoord is ja.)

In de roman slinkt de bevolking, als gevolg van een vergiftigd milieueu, en het vermogen om gezonde kinderen ter wereld te brengen is dan ook van zeer grote waarde. (In de realiteit van dit moment heeft onderzoek aangetoond dat de vruchtbaarheid van Chinese mannen drama-

tisch afneemt.) In een totalitaire samenleving – of eigenlijk in elke samenleving met een strikte hiërarchie – heeft de heersende klasse het monopolie op alles van waarde, en zodoende heeft de elite binnen het regime in Gilead verordend dat zij vruchtbare vrouwen krijgen toegewezen als Dienstmaagd. Het Bijbelse precedent is het verhaal van Jakob en zijn twee vrouwen, Rachel en Lea, en hun twee dienstmaagden. Eén man, vier vrouwen, twaalf zoons – maar de dienstmaagden konden geen aanspraak maken op de zoons. Die behoorden toe aan de twee vrouwen van Jakob.

En zo ontrolt zich het verhaal.

Aanvankelijk luidde de titel van *Het verhaal van de Dienstmaagd* nog *Vanfred*, naar het hoofdpersonage. Deze naam is opgebouwd uit de voor naam van een man, Fred, en een voorvoegsel – *van* – dat een bezitsrelatie aanduidt, vergelijkbaar met ‘de’ in het Frans of ‘von’ in het Duits, of het achtervoegsel *-son* in Engelse achternamen zoals Williamson. In de Engelse naam, *Offred*, is nog een andere mogelijkheid vervat: *offered* (geofferd), wat kan verwijzen naar een offer dat wordt gebracht aan de goden, of naar iemand die wordt geofferd.

Mij is vaak de vraag gesteld: Waarom komen we niet aan de weet hoe de hoofdpersoon echt heet? Omdat, zeg ik dan, er in de loop van de geschiedenis ontelbaar veel mensen zijn geweest van wie de naam is veranderd, of die domweg uit beeld zijn verdwenen. Er zijn mensen die tot de conclusie zijn gekomen dat Vanfreds echte naam June luidt, aangezien van alle namen die door de dienstmaagden in de sportruimte annex slaapzaal worden gefluisterd, June de enige naam is die we niet nogmaals te horen krijgen. Dat was niet mijn oorspronkelijke gedachte, maar het is zonder meer waar, dus als mensen dat zo willen zien vind ik het prima.

Gaandeweg het schrijven veranderde de titel van de roman in *Het verhaal van de Dienstmaagd*, deels bij wijze van eerbetoon aan Chaucers *Canterbury Tales* en deels als een hommage aan sprookjes en legenden: een verhaal dat wordt verteld door het hoofdpersonage raakt – voor latere luisteraars, of luisteraars die er minder direct bij betrokken zijn – aan het ongelooflijke, het fantastische, precies zoals dat is met ooggetuigenverslagen van mensen die een wereldschokkende gebeurtenis hebben overleefd.

In de loop der jaren heeft *Het verhaal van de Dienstmaagd* vele gedaanten aangenomen. Het is vertaald in meer dan veertig landen. In 1989 is de roman verfilmd. Er is een opera van gemaakt, en een ballet. Het is bewerkt tot graphic novel. En in 2017 is er een televisieserie uitgekomen.

In die serie heb ik een gastrolletje. Het gaat om de scène waarin de onlangs ingelijfde Dienstmaagden worden gebrainwasht in een soort Rode Garde-heropvoedingskamp dat het Rode Centrum wordt genoemd. Daar leren de vrouwen afstand te doen van hun eerdere identiteit, ze leren wat hun plaats is en wat hun plichten zijn, ze leren inzien dat ze feitelijk geen rechten hebben maar dat ze een zekere bescherming genieten als ze zich conformeren, en ze ontwikkelen er een dermate negatief zelfbeeld dat ze zich zullen neerleggen bij het lot dat hun is toebedacht, zonder opstandig te worden of de benen te nemen.

De Dienstmaagden zitten in een kring, terwijl de Tantes, die zijn toegerust met een taser, hen dwingen deel te nemen aan wat nu (maar toen, in 1984 nog niet) slutshaming wordt genoemd. Een van de vrouwen, Janine, wordt gedwongen te vertellen hoe ze als tiener door een groep mannen is verkracht. *Eigen schuld, ze heeft het zelf uitgelokt* – zo luidt het mantra van de andere Dienstmaagden.

Het was natuurlijk ‘maar een televisieserie’ en dit waren allemaal actrices die in de pauze weer gezellig met elkaar zouden giechelen, en zelf ‘deed ik maar alsof’, maar toch was ik vreselijk van streek door deze scène. Het kwam te dichtbij, te dicht in de buurt van de werkelijke geschiedenis. Want ja, vrouwen zullen samenspannen tegen andere vrouwen. Ja, ze zullen anderen beschuldigen om zelf de dans te ontspringen: dat zien we maar al te duidelijk in dit tijdperk van social media, waar groepsvorming zo makkelijk is geworden. Ja, ze zullen zonder enige scrupule macht uitoefenen over andere vrouwen, zelfs – of misschien wel met name – binnen een systeem waarin vrouwen als groep vrijwel geen macht hebben: maar alle macht is relatief en in zware tijden lijkt een beetje macht al snel te verkiezen boven helemaal geen macht. Sommige Tantes zijn ware gelovigen, die menen de Dienstmaagden de hand boven het hoofd te houden: ze zullen tenminste niet worden ingezet om giftig afval op te ruimen, en bovendien zullen ze in deze *brave new world* niet worden verkracht, niet in formele zin, niet door onbekenden. Sommige Tantes zijn sadisten. Sommige zijn opportunisten. Ze zijn er

zeer bedreven in om bepaalde speerpunten van het feminisme anno 1984 – zoals de campagne tegen porno, en een betere bescherming tegen seksueel geweld – zo te verdraaien dat ze in hun eigen straatje passen. Zoals ik al eerder zei: precies het echte leven.

Dat brengt me op een drietal vragen die me geregeld worden gesteld. Ten eerste: is *Het verhaal van de Dienstmaagd* een feministische roman? Als daarmee wordt bedoeld een ideologisch traktaat waarin alle vrouwen heiligen zijn, en/of zozeer slachtoffer dat ze niet in staat zijn een morele afweging te maken, dan is het antwoord nee. Als er wordt bedoeld een roman waarin vrouwen mensen zijn – met het hele palet aan karaktereigenschappen en gedragingen dat daarmee gepaard gaat – mensen die ook nog eens interessant en belangrijk zijn, een roman waarin de dingen die deze vrouwen overkomen van essentieel belang zijn voor de thematiek, de structuur en de plot van het boek, dan zeg ik ja. Zo beschouwd zijn veel boeken ‘feministisch’.

Waarom interessant en belangrijk? Omdat vrouwen in het echte leven interessant en belangrijk zijn. Het is niet zo dat vrouwen een broddellapje van de natuur zijn, het is niet zo dat vrouwen een secundaire rol spelen in het lot van de mensheid, en daar is elke samenleving zich altijd van bewust geweest. Zonder vrouwen die kinderen kunnen baren, zijn menselijke samenlevingen ten dode opgeschreven. Dat is ook de reden dat er sinds jaar en dag sprake is van massaverkrachtingen en moordpartijen op vrouwen, meisjes en kinderen bij genocideoorlogen, of zelfs bij acties die zijn bedoeld om een volk te knechten en uit te buiten. Vermoord hun kinderen en vervang hun baby’s door die van jou, zoals katten dat ook doen; laat vrouwen kinderen baren die ze niet kunnen grootbrengen, of kinderen die je vervolgens bij ze weghaalt om er je eigen voordeel mee te doen, roef baby’s – het is een aloud, wijdverbreid patroon. Wie heeft de macht over de vrouwen en de kinderen? Het is de vraag die de grondslag vormt van elk onderdrukkend regime op aarde. Napoleon en zijn ‘kanonnenvuur’, de slavernij met het zich eeuwig vernieuwende menselijke kapitaal – beide passen binnen dit principe. Aan mensen die voorstander zijn van het verplicht voltooiën van zwangerschappen, zou de vraag moeten worden gesteld: *Cui bono?* Wie is daarbij gebaat? Soms de ene partij, soms de andere. Maar altijd wel iemand.

De tweede vraag die regelmatig wordt gesteld, luidt: is *Het verhaal van de Dienstmaagd* antireligieus? Ook hier geldt weer dat het er maar van afhangt wat je daaronder verstaat. Zeker, een aantal autoritaire mannen grijpen de macht en proberen een extreme versie van het patriarchaat in ere te herstellen, waarin het vrouwen (net als de slaven in het negentiende-eeuwse Amerika) is verboden om te lezen. Daarnaast mogen vrouwen geen geld beheren of buitenshuis werken, anders dan sommige vrouwen in de Bijbel. Het regime maakt gebruik van Bijbelse symbolen, zoals een autoritair regime dat in Amerika de macht overneemt, ongetwijfeld ook zou doen: het zullen geen communisten of moslims zijn.

De zedige kledij die wordt gedragen door de vrouwen in Gilead is afgeleid van de westerse religieuze iconografie – de Vrouwen dragen het blauw van de zuiverheid, van de maagd Maria, de Dienstmaagden dragen rood, van het bloed van de geboorte, maar ook van Maria Magdalena. Rood valt ook nog eens goed op, mocht iemand proberen te vluchten. De vrouwen van mannen die lager in de rangorde staan worden Econovrouwen genoemd, en zij dragen gestreepte kleding. Ik moet bekennen dat de kappen, die het gezicht aan het oog onttrekken, niet alleen zijn ontleend aan de kleding uit het victoriaanse tijdperk en aan de nonnen, maar ook aan de blikjes Old Dutch Cleanser uit de jaren veertig van de vorige eeuw. Op die blikjes stond een vrouw afgebeeld van wie het gezicht aan het oog was onttrokken, en als kind kreeg ik daar de griezels van. Veel totalitaire heersers gebruiken kleding, die wordt verboden of juist voorgeschreven, om mensen een stempel op te drukken en onder de duim te houden – denk aan de gele ster en het paars van Rome – en veel totalitaire heersers hebben hun bewind uitgevoerd van achter een religieuze façade. Dat maakt het een stuk eenvoudiger om mensen tot afvallige te bestempelen.

In mijn boek werkt de dominante ‘religie’ hard aan doctrinaire controle, en alle vertrouwde kerkgenootschappen dienen het veld te ruimen. Net zoals de Bolsjewieken afrekenden met de Mensjewieken teneinde de politieke concurrentie onschadelijk te maken, en de verschillende groepen van de Rode Garde elkaar letterlijk naar het leven stonden, worden hier de pijlen gericht op de katholieken en doopsgezinden, die uit de weg geruimd moeten worden. De quakers gaan ondergronds en zetten een vluchtroute op naar Canada, wat ze – denk ik – ook echt zouden

doen. Vanfred heeft een geheel eigen versie van het Onzevader en weigert te geloven dat dit regime de instemming heeft van een goede en rechtvaardige God. In de werkelijkheid van vandaag de dag zijn er religieuze groeperingen die zich inzetten voor de bescherming van zwakkeren in de samenleving, onder wie vrouwen.

Het boek is dus niet antireligieus. Het is gekant tegen het gebruik van religie als dekmantel voor tirannie – wat iets heel anders is.

Is *Het verhaal van de Dienstmaagd* een voorspelling? Dat is de derde vraag die me geregeld wordt gesteld – in toenemende mate zelfs, nu bepaalde krachten binnen de Amerikaanse samenleving de macht hebben gegrepen en maatregelen uitvaardigen die handen en voeten geven aan een beleid dat ze al zeiden na te streven in 1984, toen ik dit boek schreef. Nee, het is geen voorspelling, want het is ondoenlijk om de toekomst te voorspellen: er zijn te veel variabelen en onvoorziene mogelijkheden. Laten we het erop houden dat het een antivoorspelling is; als deze toekomst tot in detail beschreven kan worden, zal zij zich wellicht niet aandienen. Maar dat is een vorm van wishful thinking die ook geen stand houdt.

Er komen dus een heleboel lijnen samen in *Het verhaal van de Dienstmaagd* – groepsexecuties, zedelijkheidswetgeving, boekverbrandingen, het Lebensborn-programma van de ss en de kinderroof door de Argentijnse generaals, de geschiedenis van de slavernij, de geschiedenis van polygamie in Amerika... Het is een lange lijst.

Maar er is een literair genre dat ik nog niet heb genoemd: getuigenisliteratuur. Vanfred zet haar verhaal zo goed mogelijk op papier; vervolgens verstopt ze het, in de hoop dat het later gevonden zal worden door iemand die in staat is het te begrijpen en te verspreiden. Dat is een daad waaruit hoop spreekt: elk verhaal dat op papier is gezet veronderstelt een toekomstige lezer. Robinson Crusoe houdt een dagboek bij. Net als Samuel Pepys, die daarin onder meer verslag doet van de grote brand van Londen. Net als veel mensen in de tijd waarin de Zwarte Dood huishoudt, al komt er aan die verslagen vaak abrupt een einde. Net als Roméo Dallaire, die niet alleen verslag doet van de genocide in Rwanda, maar ook van de onverschilligheid waarmee de wereld daarop reageert. Net als Anne Frank, op de zolderkamer van het huis waarin ze is ondergedoken.

Vanfreds verslag kent twee soorten lezers: enerzijds het publiek aan het einde van het boek, op een wetenschappelijke conferentie in de toekomst, mensen die de vrijheid hebben om te lezen maar niet altijd zo invoelend zijn als je zou willen; anderzijds de individuele lezer, op willekeurig welk moment. Die laatste is de 'ware' lezer, de Beste Lezer voor wie elke schrijver schrijft. Zo zijn wij schrijvers allemaal begonnen: met lezen. We hebben de stem van een boek tot ons horen spreken.

In de nasleep van de Amerikaanse verkiezingen nemen angst en vrees een hoge vlucht. Elementaire burgerrechten lijken in het gedrang te komen, net als veel rechten van vrouwen, die in de afgelopen decennia, of zelfs eeuwen, zijn bevochten. In dit klimaat van verdeeldheid, waarin de haat voor verschillende groepen binnen de samenleving lijkt aan te wakkeren en waarin extremisten van diverse pluimage hun minachting uiten voor het democratisch bestel, kan het niet anders of er is ergens iemand – meerdere mensen, zou ik denken – die opschrijft wat hij of zij meemaakt terwijl dit alles gaande is. Of mensen die het opslaan in hun geheugen en het later op schrift zullen stellen, als ze daartoe in staat zijn.

Zullen hun berichten worden gecensureerd en verstopt? Zullen die berichten over enkele eeuwen ergens achter de muur van een oud huis tevoorschijn komen?

Laten we hopen dat het niet zover zal komen. Ik vertrouw erop dat het niet zover zal komen.

Margaret Atwood, 2017

Toen Rachel zag dat zij Jakob geen kinderen baarde, werd Rachel jaloers op haar zuster, en zij zeide tot Jakob: Geef mij kinderen; zo niet, dan sterf ik.

Toen ontbrandde Jakobs toorn tegen Rachel, en hij zeide: Neem ik de plaats van God in, die u de vrucht van den schoot ontzegd heeft?

Maar zij zeide: Hier is mijn slavin Bilha, kom tot haar, en zij bare op mijn knieën, opdat ook ik uit haar gebouwd worde.

– Genesis 30:1-3

Maar wat mijzelf aangaat: nadat ik jarenlang met het ene nutteloze, onuitvoerbare, utopische idee na het andere was gekomen en ten slotte alle hoop op succes had opgegeven, viel mij gelukkig dit plan in...

– Jonathan Swift, *A Modest Proposal*

In de woestijn staat geen bord met het opschrift: Gij zult geen stenen eten.

– Soefi-spreekwoord

I

NACHT

I

We sliepen in wat vroeger de gymzaal was geweest. De vloer was van governist hout, met strepen en cirkels erop geschilderd, voor de sporten die er vroeger werden beoefend; de ijzeren ringen voor de basketbalnetten hingen er nog, maar de netten zelf waren verdwenen. De zaal was aan alle kanten omgeven door een balkon, voor de toeschouwers, en ik meende dat ik, vaag als een nabeeld op het netvlies, de doordringende geur van zweet kon ruiken, doortrokken van het zoete bederf van kauwgum en parfum van de toekijkende meisjes, in vilten rokjes zoals ik wist van de foto's, later in minirok, toen in een broek, toen met één oorbel en piekerig, groen gestreept haar. Er werden waarschijnlijk ook dansavonden gehouden; de muziek was nog aanwezig, een palimpsest van niet-gehoord geluid, stijl op stijl, een onderstroom van drums, een wanhopige jammerklacht, papieren bloemslingers, kartonnen duiveltjes, een ronddraaiende spiegelbol die een sneeuw van licht over de dansenden uitstrooide.

Er was seks uit een ver verleden in die zaal, en eenzaamheid, en hoop op iets zonder vorm of naam. Ik herinner me die hunkering naar iets wat altijd op het punt stond te gebeuren en wat nooit hetzelfde was als de handen die daar daadwerkelijk op ons lagen, op onze lendenen, daar of buiten, op het parkeerterrein, of in de televisiekamer met het geluid zachter gedraaid en geen ander licht dan het flakkeren van de beelden over rijzend vlees.

We verlangden hevig naar de toekomst. Hoe kwamen we toch aan dat talent voor onverzadigbaarheid? Begeerte omringde ons; en zij omringde ons nog steeds, een nagedachte, wanneer we probeerden te slapen in de veldbedden die in rijen waren geplaatst, met wat ruimte ertussen zodat we niet met elkaar konden praten. We hadden lakens van

katoenflanel, net kinderlakens, en oude legerdekens waar nog us op stond. We vouwden onze kleren netjes op en legden ze op het krukje aan het voeteneind van het bed. Het licht werd laag gedraaid maar niet uitgedaan. Tante Sara en Tante Elizabeth patrouilleerden, uitgerust met elektrische vee-prikkers die met een riempje aan hun leren gordels bevestigd waren.

Maar geen vuurwapens; die waren zelfs bij hen niet in vertrouwde handen. Vuurwapens waren voor de bewakers, speciaal geselecteerd uit de Engelen. De bewakers mochten het gebouw niet betreden, behalve wanneer ze werden geroepen, en wij mochten niet buiten komen, behalve voor de voorgeschreven wandeling, tweemaal per dag, twee aan twee rond het sportveld dat nu was omringd door een hek van metaalgaas met aan de bovenzijde prikkeldraad. De Engelen stonden aan de andere kant van het hek met hun ruggen naar ons toe. Ze boezemden ons angst in, maar ook iets anders. Keken ze maar eens achterom. Konden we maar met ze praten. Dan viel er iets te ruilen, dachten we, dan kwamen we vast wel tot zaken – we hadden altijd ons lichaam nog. Dat was onze droom.

We leerden bijna geluidloos fluisteren. Wanneer de Tantes niet keken, konden we in het halfduister de ruimte tussen de bedden met onze armen overbruggen en zo elkaars handen aanraken. We leerden liplezen, onze hoofden plat op het bed, opzij gedraaid om naar elkaars mond te kijken. Op die manier wisselden we namen uit, van bed tot bed.

Alma. Janine. Dolores. Moira. June.

II

BOODSCHAPPEN DOEN

Een stoel, een tafel, een lamp. Boven, op het witte plafond, een reliëf-versiering in de vorm van een krans, en in het midden daarvan een lege, dichtgepleisterde ruimte, als de plaats in een gezicht waar een oog is verwijderd. Er moet een kroonluchter hebben gehangen, vroeger. Ze hebben alles weggehaald waar je een touw aan zou kunnen vastmaken.

Een raam, twee witte gordijnen. Onder het raam een stoel met een klein kussen erop. Wanneer het raam gedeeltelijk open is – het kan maar gedeeltelijk open – kan er wat frisse lucht naar binnen, die de gordijnen doet bewegen. Ik kan in de stoel gaan zitten, of op de vensterbank, handen gevouwen, en ernaar kijken. Er komt ook zonlicht door het raam; het valt op de vloer, die gemaakt is van hout, smalle stroken, glimmend gepoetst. Ik kan het poetsmiddel ruiken. Er ligt een kleed op de vloer, ovaal, gemaakt van vossen en oude lappen. Dat is de stijl waar ze dol op zijn: volkskunst, ouderwets, gemaakt door vrouwen, in hun vrije tijd, van dingen die verder geen nut meer hebben. Een terugkeer naar de traditionele waarden. Verteert vandaag niet wat u morgen kan ontbreken. Ik word niet verteerd. Wat ontbreekt mij?

Aan de muur boven de stoel een schilderijtje, ingelijst maar zonder glas ervoor, een reproductie van een aquarel: bloemen, blauwe lissen. Hebben we allemaal dezelfde reproductie, dezelfde stoel, dezelfde witte gordijnen? Staatseigendom?

Denk maar dat je in het leger zit, zei Tante Lydia.

Een bed. Eenpersoons, een middelhard matras, met daarop een witte, met kapok gevulde spreij. In het bed wordt uitsluitend geslapen – of niet geslapen. Ik probeer niet te veel te denken. Net als andere dingen moet ook het denken worden gerantsoeneerd. Er is veel waar je beter niet over kunt nadenken. Denken kan je kansen schaden, en ik wil nog